

محمد بن سعد هاشمی بصری واقدی

الحاج عبدالکریم غریق - هالند

محمد بن سعد بن منیع هاشمی و به گفته بعضی از مؤرخین زهری مکنی به ابو عبدالله بصری و معروف به ابن سعد کاتب واقدی می باشد. به گفته بسیاری از تذکره نویسان وی در سال ۱۶۸ هجری قمری مطابق سال ۷۸۴ میلادی در شهر بصره متولد گردید، و بعد در بغداد ساکن شد. بنا به گفته ای عده ای از مورخان از جمله حسین بن فهم شاگرد ابن سعد، منیع پدر بزرگ محمد بن سعد از غلامان آزاد کرده شده ای حسین بن عبدالله بن عبیدالله بن عباس هاشمی قرشی بود، و بدین سبب او را هاشمی گفته اند، و تعدادی نیز از جمله دو تن از معروف ترین شاگردان ابن سعد یعنی ابن ابی الدنیا و بلاذری بطور واضح او را از موالی بنی هاشم نگاشته اند. و برخی هم او را منسوب به قبیله بنی زهره دانسته، و او را زهری گفته اند. اما همان هاشمی صحیح تر می نمایاند، زیرا شاگردانش به زنده گی و نسب او آگاه ترند. نامبرده از فضایل برجسته زمان خود بود، و پیش محمد بن عمر واقدی، هشیم، سفیان بن عیینه و ابن علیہ شاگردی کرد، و مدتی نیز به مصاحبت واقدی پیوست، و کتابت او را نمود، و به آن شهرت یافت.

آورده اند: محمد بن سعد به شیوه آن روزگار به هنگام جوانی برای درک محضر استادان بزرگ حدیث به کوفه و مدینه سفر کرد، و خود می گوید: به سال ۱۸۹ برخی از استادان را در مدینه ملاقات و از درس آنان خوشه چینی کرده ام. سرانجام به هنگامی که سی سال داشت، در بغداد به شاگردی و هم نشینی محمد بن عمر واقدی پرداخت، و چندان به او اختصاص یافت، که به کاتب واقدی و به گفته سمعانی به غلام واقدی معروف شد. برخی از شیوخ محمد ابن سعد و کسانی که او از آن ها روایت نموده، اشخاص ذیل می باشند: محمد بن عمر واقدی، هشیم بن بشیر، ولید بن مسلم، سفیان بن عیینه، ابن ابی قُدَیک، ابی ضمیره، معن بن عیسی قزار مدنی، هشام بن عبدالملک باهلی معروف به ابی الولید طیالسی بصری، عبدالأعلی بن مسهر دمشقی معروف به ابی مسهر غسانی، محمد بن خازم تمیمی سعدی معروف به ابی معاویه ضریر کوفی، و کعب بن جراح رؤاسی کوفی، انس بن عیاض لیثی، عبدالله بن نمیر همدانی کوفی، زید بن یحیی بن عبید، محمد بن مصعب قرقستانی، عمر بن سعید دمشقی، احمد بن ابراهیم موصلی، احمد بن یونس کوفی، اسحاق بن سلیمان رازی، اسحاق بن أَرزق واسطی، إسماعیل بن ابراهیم بن مقسم اسدی کوفی معروف به ابن عُلیَّه، اسماعیل بن عبدالله بن ابی اویس مدنی، اسماعیل بن ابی مسعود، حجاج بن محمد مصیصی أَعور ترمذی الاصل ساکن بغداد، حجاج بن منهال بصری، حسن بن موسی آشیب بغدادی، حفص بن عمر حوضی بصری، حماد بن اسامه کوفی، خالد بن مخلد قطوانی کوفی شیعی، روح بن عباده بصری، سعید بن

عامر ضَبْعِي بصری، سعید بن محمد ثقفی، سعید بن منصور مروزی، سلیمان بن حرب ازدی بصری مکی، سلیمان بن عبیدالله رقی، سلیمان بن داؤد طایلسی بصری، سوید بن سعید حدثانی أنباری، شبابه بن سوار مدائنی، عارم بن فضل بصری، عبدالله بن ادريس اودی کوفی، عبدالله بن بکر سهمی بصری، عبدالله بن جعفر رقی، عبدالله بن مسلمه بن قعنب حارثی مدنی، عبدالرحمن بن یونس مستملی بغدادی، عبدالملک بن عمرو عقدی بصری، عبدالوهاب بن عطاء عجلی بصری، عبیدالله بن موسی عبسی کوفی، عفان بن مسلم بصری، علی بن عبدالله بن جعفر مدینی بصری، عمر بن سعد حفری کوفی، عمرو بن عاصم کلایبی بصری، عمرو بن هیثم ابو قطن بصری، فضل بن دکین ابونعیم کوفی، فضل بن عنبسه خزار واسطی، قبیصه بن عقبه کوفی، کثیر بن هشام رقی، مالک بن اسماعیل کوفی، محمد بن اسماعیل بن ابی فدیک مدنی، محمد بن حمیر عبدی بصری، محمد بن عبدالله اسدی کوفی، محمد بن عبدالله انصاری بصری، محمد بن عبید طنافسی کوفی، محمد بن فضیل بن غزوان کوفی شیعی، محمد بن یزید واسطی، معلی بن اسد بصری، موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری، موسی بن داؤد طرسوسی، هوذه بن خلیه بصری، ولید بن مسلم دمشقی، وهب بن جریر بصری، یحیی بن سعید اموی کوفی، یحیی بن عباد ضبعی بصری، یحیی بن معین ابو زکریا بغدادی، یزید بن هارون واسطی، یعقوب بن ابراهیم بن سعد زهری مدنی، یعلی بن عبید طنافسی کوفی، ابوبکر بن عبدالله بن ابی اویس مدنی. اشخاص ذیل از جمله شاگردان مهم ابن سعد بوده، و از او حدیث نیز روایت کرده اند: أحمد بن عبید متوفی سال ۳۷۰ هجری قمری، ابوبکر بن ابی الدنیا متوفی سال ۲۸۱ هجری قمری، أحمد بن یحیی بن جابر بلاذری نویسنده و مؤرخ معروف متوفی سال ۲۷۰ هجری قمری، حارث بن ابی اسامه متوفی سال ۲۸۲ هجری قمری، حسین بن بن محمد بن عبدالرحمن بن فهم متوفی سال ۲۸۹ هجری قمری، ابوالقاسم بغوی هروی مفسر، محدث و مورخ مشهور متوفی سال ۳۱۷ هجری قمری، علاوتاً افراد زیر نیز از او حدیث روایت کرده اند. ابراهیم بن عبدالله بغدادی، احمد بن حارث واسطی، احمد بن محمد حرابی، حسن بن علی بن مالک أشنانی، حسین بن فرج خیاط، عبدالرحمن بن محمد قنطری، عبیدالله بن محمد بن یحیی بغدادی، محمد بن حنظلی، محمد بن موسی بن داؤد، مصعب بن عبدالله زبیری، هشام بن یحیی، ابراهیم بن احمد بن یعیش بغدادی، عبدالرحمن بن حامد بلخی معروف به ابن ابی حفص.

خطیب ابوبکر بغدادی در تاریخ بغداد می نویسد: ابن سعد از اهل علم، فضل، فهم و عدالت بود، و کتاب بزرگی را در طبقات صحابه و تابعین تصنیف کرد، که تا زمانه ما بهترین و پر محتوا ترین کتاب در موضوع خود است. کتاب مذکور را حارث بن ابی اسامه، حسین بن فهم و ابوبکر بن ابی الدنیا نقل و جمع آوری کرده اند. ابراهیم بن مَخَلَد می گوید: احمد بن کامل قاضی گفت: محمد بن موسی برایم گفته است: چهار کس آثار و کتب واقدی را جمع آوری کرده اند، که اول آن ها محمد بن سعد کاتب بود. حسن بن ابی بکر از احمد بن کامل قاضی روایت

نموده، که می گوید: از ابن فهم شنیدم، که می گفت: در نزد مصعب زبیری بودم، یحیی بن معین از نزد ما گذشت، مصعب برایش گفت: ای ابو زکریا! برای ما محمد بن سعد کاتب چنین و چنان حدیث می گوید. یحیی برایش گفت: دروغ می گوید. اما خطیب بغدادی در این باره گفته است: محمد بن سعد در نزد ما از اهل عدالت است، و به گمانم که مصعب زبیری برای یحیی گفت: محمد بن سعد برای ما از مناگیری (حدیث های منکر) که آن را واقدی روایت نموده، حدیث می گوید. ابراهیم حربی می گوید: احمد بن حنبل هر جمعه به نزد حنبل بن إسحاق می رفت، و او از ابن سعد دو جزء از احادیث واقدی را می گرفت، و در آن غور می نمود، و در جمعه دیگر آن ها را رد می کرد، و احادیث دیگری را می گرفت. نووی می گوید: ابن سعد ثقه می باشد، اگرچه شیخ او واقدی ضعیف است. ابن خلکان گفته است: ابن سعد یکی از فضلاء، خردمندان و بزرگان بوده، و شخصیتی صدوق و ثقه می باشد. ابن تعزّی بردی می گوید: ابن سعد امامی فاضل، عالمی بزرگ و دارای تصانیف عالی می باشد. امام شمس الدین ذهبی می گوید: محمد بن سعد بن منیع ابو عبدالله بغدادی حافظ، علامه و حجت است. ابن ندیم گفته است: ابن سعد شخصیتی پرهیزگار و عالم به اخبار صحابه و تابعین بود.

ابن سعد نخستین کس از چهار کسی است، که تمام آثار و کتاب های واقدی پیش آنان بوده است. و در سال ۲۱۸ هجری قمری که داستان محنت و گرفتاری مسلمانان در باره قدیم یا حادث بودن قرآن فرا گیر شد، و مأمون به چند جهت آن را دامن می زد، محمد بن سعد پنجاه ساله بود، و از دانشمندان و محدثان برجسته شمرده می شد.

در تاریخ طبری آمده است: در ماه ربیع الاول سال دویست و هیجدهم مأمون به إسحاق بن ابراهیم مصعبی سالار شرطه (پولیس) بغداد که جانشین مأمون هم در آن شهر بود نوشت، که چند کس از قاضیان را بفرستد که این ها بودند: محمد بن سعد کاتب واقدی، ابو مسلم مستملی، یزید بن هارون، یحیی بن معین، ابو خثیمه، زهیر بن حرب، اسماعیل بن داؤد، اسماعیل بن ابی مسعود و احمد دورقی. اینان سوی مأمون فرستاده شدند، که امتحان شان کرد، و درباره مخلوق بودن قرآن از آن ها پرسش نمود، که همگی پاسخ دادند، که قرآن مخلوق است. و این که اولین کس از این ها محمد بن سعد بود، نشانه سطح بلند علمی و اجتماعی او و نفوذش در میان عوام مردم بوده است.

ابن سعد مردی کثیرالعلم و کثیرالحدیث بوده، و در روایت، سیره و فقه دسترس کامل داشت، نامبرده در عین حال شخص عابدی نیز بوده است. ابن اهدل می گوید: او در عمر شصت ساله خود یک روز روزه داشت، و روزی دیگر افطار می کرد. و ذهبی نیز او را حافظی صدوق گفته است. ابن ابی حاتم رازی می گوید: از پدرم راجع به محمد بن سعد سوال کردم، گفت: او شخصیتی راستگو است.

برخی از آثار ابن سعد عبارت اند از : ۱ - طبقات الکبیر، این کتاب شاهکار محمد ابن سعد بوده، که با شرح سیرت رسول الله (ص) آغاز می یابد، و با شرح حال صحابه، تابعین، خلفاء، علماء و دانشمندان شهرهای مختلف آن زمان مثل مدینه، مکه، کوفه، بصره، بغداد و دیگر شهرهای حجاز، یمن، مصر، شام، خراسان و غیره ادامه می یابد. کتاب طبقات را می توان گنجینه ارزشمندی در سیره، تاریخ و نسب دانست، این کتاب تحت نظر ادوارد زاخائو با همکاری جمعی از خاورشناسان و مستشرقین در کشور هالند تحقیق و در دانشگاه لایدن به چاپ رسیده است، در بیروت نیز متن عربی آن را منتشر کرده اند. دانشمند ارجمند جناب دکتر محمود مهدوی دامغانی هم کتاب طبقات را بفارسی ترجمه و انتشارات فرهنگ و اندیشه در تهران آن را در هشت مجلد به چاپ رسانیده است. ۲ - طبقات صغیر. ۳ - اخبارالنبی صلی الله علیه وسلم. ۴ - کتاب الحیل یا کتاب الخیل. ۵ - الزخرف القصری فی ترجمه ابی الحسن البصری. ۶ - القصیده الحلوانیه فی افتخار القحطانین علی العدنانین. ۷ - فوائد الاعراب. در باب تاریخ وفات ابن سعد چند قول آمده است: اول - حسین بن فهم شاگرد برجسته محمد ابن سعد می گوید: موصوف به روز یکشنبه چهارم جمادی الآخر سال ۲۳۰ هجری قمری در بغداد در گذشت، و در گورستان دروازه شام به خاک سپرده شد، و به هنگام مرگ شصت و دو سال داشت. دوم - ابن ابی حاتم رازی در کتاب الجرح والتعديل وفات او را در سال ۲۳۶ هجری قمری گفته است. سوم - ابن جزری می گوید: ابن سعد در سال ۲۳۰ هجری قمری وفات یافت. و باز می گوید: بعضی هم وفات او را در سال ۲۲۲ هجری قمری گفته اند. چهارم - کتانی می گوید: ابن سعد در تاریخ ۲۳۰ یا ۲۳۵ هجری قمری وفات یافت است. اما قوم حسین بن فهم از دیگر اقوال ارجحیت دارد.

منابع و مأخذ:

- ۱ - تهذیب التهذیب جلد پنجم صفحه ۱۱۰ و ۱۱۱ به شماره ۶۹۶۷ تالیف ابن حجر عسقلانی - عربی.
- ۲ - الکاشف جزء سوم صفحه ۳۰ به شماره ۴۹۲۰ تالیف امام شمس الدین ذهبی - عربی.
- ۳ - سیر اعلام النبلاء مجلد دوم صفحه ۱۱۲۴ و ۱۱۲۵ به شماره ۱۷۸۴ تالیف امام شمس الدین ذهبی - عربی.
- ۴ - شذرات الذهب جلد دوم صفحه ۱۸۱ تالیف ابن عماد حنبلی - عربی.
- ۵ - الجرح والتعديل جلد هفتم صفحه ۳۴۹ به شماره ۱۲۹۷۹ - ۱۴۳۳ تالیف ابن ابی حاتم رازی - عربی.
- ۶ - تقریب التهذیب جزء دوم صفحه ۱۷۳ و ۱۷۴ به شماره ۶۶۲۸ تالیف ابن حجر عسقلانی - عربی.
- ۷ - البدایه والنهایه جلد پنجم صفحه ۳۲۲ تالیف ابن کثیر دمشقی - عربی.
- ۸ - کشف الظنون جلد ششم صفحه ۱۱ تالیف حاجی خلیفه - عربی.

- ۹ - تاریخ بغداد مدینة السلام، مجلد سوم، صفحه ۲۶۶، ۲۶۷ و ۲۶۸، به شماره ۸۶۵ تالیف خطیب ابوبکر بغدادی - عربی.
- ۹ - تاریخ طبری جلد سیزدهم صفحات ۵۷۵۴ و ۵۷۵۵ تالیف محمد بن جریر طبری - ترجمه ابوالقاسم پاینده - فارسی.
- ۱۰ - تاریخ الکامل جلد نهم صفحه ۴۰۷۹ تالیف عزالدین ابن ثیر - ترجمه حمید رضا آژیر - فارسی.
- ۱۱ - طبقات ابن سعد جلد اول از صفحه اول الی ششم تالیف محمد ابن سعد - ترجمه دکتر محمود مهدوی دامغانی - فارسی.
- ۱۲ - لغت نامه دهخدا جلد اول صفحه ۳۶۵ و جلد سیزدهم صفحه ۲۰۴۲۱ تالیف علامه علی اکبر دهخدا - فارسی.
- ۱۳ - ویکیپدیا الموسوعة الحرة (دائرة المعارف عربی) مضمون محمد بن سعد بغدادی، تاریخ نشر ۲۲ فبروری سال ۲۰۱۸ میلادی.
- ۱۴ - ویکیپدیا دانشنامه آزاد - مقاله محمد بن سعد بن منیع - آخرین ویرایش ۶ نوامبر سال ۲۰۱۷ میلادی - ساعت ۱۰/۵۶ - فارسی.